

Näs kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

HENRIK NILSSON 2018-12-19

Max Laserna
Byggnadsantikvarie

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Näs kyrka

Östra Onsjö församling, Frosta kontrakt, Lunds stift, Trolleås socken, Eslöv-Trolleås 4:1 - husnummer 1, Eslövs kommun, Skåne län, Skåne.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Näs kyrka ligger i slättbygden några kilometer nordväst om Eslöv, där godsförvaltningen på intilliggande Trolleås slott, tidigare Näs, sedan medeltiden satt sin prägel på odlingslandskapet med underlydande kyrkbyar och gårdar. Tillgången till betes- och slåttermark kring Saxån skapade redan i förhistorisk tid goda förutsättningar för djurhållning, och arkeologiska fynd visar på en lång kontinuitet av bosättningar på platsen. Bland annat finns en stenåldersboplats direkt sydväst om kyrkogården.

Namnet Näs kommer från den landstunga mellan två armar av Saxån där det på 1000-talet och möjligen ännu tidigare fanns en befästning, dock tidigast belagt i skrift på 1300-talet. Kyrkan uppfördes på 1100-talet i dess direkta närhet. Godset har endast ägts av två ätter, Thott, där Tage Ottosen Thott var den som 1559 lät uppföra det nuvarande slottet, och Trolle, som genom byte 1682 kom i besittning över egendomen. Slottet byggdes på sent 1800-tal om till det franskinspirerade renässansslott vi ser idag, efter ritningar av den danske arkitekten Ferdinand Meldahl. I samband med detta om-

Flygbild över Trolleås tagen från sydväst. Näs kyrka syns bredvid slottet. Till höger ligger Trolleås nyklassicistiska kyrka från 1860. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

skapades även slottsparken, delvis efter inspiration från kopparsticken i Suecia Antiqua et Hodierna. Parken är idag förenklad. Socknen gick fram till 1899 under namnet Näs, men fick då samma namn som godset, som sedan 1720 benämnts Trollenäs.

Trollenäs ingår i den av Riksantikvarieämbetet utpekade riksintressanta kulturmiljön Västra Strö - Trollenäs [M53], där godsmiljön med slottet och den medeltida kyrkan definieras som uttryck för riksintresset. Trollenäs slott är sedan 1993 förklarat som byggnadsminne.

Kyrkobyggnaden

Näs kyrka uppfördes på 1100-talet som en romansk stenkyrka med långhus samt kor med halvrund absid. Murverken bestod i huvudsak av grå sandsten hämtad från Vittseröd utanför Höör. På 1400-talet valvslogs kyrkorummet och försågs med kalkmålningar. Fler målningar tillkom under första delen av 1500-talet. Någon gång under medeltiden uppfördes ett vapenhus vid långhusets sydportal och år 1600 försågs kyrkan med en korsarm i norr för att skapa fler sittplatser. 1644 uppfördes ett västtorn som på en teckning från 1680 har en högre spira, möjligen kan detta ha ersatt ett tidigare torn.

I början av 1800-talet förstördes fönsteröppningarna och 1817 fick kyrkan ny altartavla och orgel. Tre år senare revs vapenhuset i söder och öppningen mot långhuset murades igen. Trollenäs kyrka, då kallad Näs nya kyrka, uppfördes 1860–61 efter att socknen nyligen hade slagits ihop med Gullarps socken vars medeltida kyrka rivits 1850. Näs kyrka undslapp detta öde då den vid en biskopsvisitation 1855 bedömdes kunna repareras och behållas. Detta arbete, som även innebar en rad förändringar av kyrkan, kom att ske under domkyrkoarkitekt C.G. Brunius överinseende.

Källorna kring Brunius arbeten är få och det framkommer inte med tydlighet vad som skett eller när. Bland annat tillskrivs han rivningen av den södra tillbyggnaden, som enligt arkivmaterial skedde redan 1820. Det kan dock fastslås att västtornets övre del, som på en litografi från 1800-talet har ett lägre pyramidtak, revs och byggnadsmaterialet återanvändes i den nya kyrkan. Samtidigt revs en orgelläktare och det tidigare tornets nedre våning införlivades med långhuset och försågs med en trappstegsgavel i rött tegel. Kyrkan fick även takfotslistor i samma material och det tidigare blytaket ersattes av enkupigt tegel. Syftet bakom denna restaurering är något oklar, med tanke på att Näs kyrka efter invigningen av den nya kyrkan övergavs som gudstjänstlokal och blev ödekyrka. Förklaringen ligger möjligen i patronatsförhållandet, där kyrkans patronus på Trollenäs gods hade underhållningsskyldighet för kyrkan. Ett flertal av inventarierna, däribland kyrkklockorna, tornuret och en orgel som stått på en läktare i tornet, överfördes även till den nya kyrkan samt till Västra Strö kyrka.

Efter att i flera decennier haft funktion som bland annat vagnsbod, målarverkstad och redskapsförråd kom ödekyrkan 1926 att genomgå en omfattande restaurering under ledning av arkitekt Einar Lundberg. Restaureringen baserade sig på ett förslag upprättat 1910 av riksantikvarien Sigurd Curman, vars bärande restaureringsprincip var att låt alla tidslager synas om än inte på bekostnad av helhetsverkan. Att genomförandet

Interiören fotografierad 1909, då kyrkan som synes fungerade som vagnsbod. Foto: Sigurd Curman. Bilden hämtad från RAÄ:s Kulturmiljöbild.

kom till stånd just 1926 bör gå att härleda till att patronatsrätten nyligen hade avslutats enligt lag och kyrkan därmed övergått i församlingens ägo.

Utvändigt murades absidens dörröppning i öster igen och västporten byttes ut mot den nuvarande kopparbeslagna pardörren. Murverken i sandsten injekterades med cementvälling och fogarna kompletterades med kalkbruk, medan murverken i tegel lagades och slammades ”i en med sandstenen överensstämmande färgton”. Tegeltaket lades om och takstolarna kompletterades. Interiört lades tegelgolvet om med i största möjliga utsträckning återanvänt gammalt golvtegel. Valvens och väggarnas medeltida kalkmålningar frilades och konserverades, medan fönstren renoverades och försågs med gröntonat glas. En tidigare igensatt dörröppning från långhuset till vindstrappan återupptogs. Ett nytt altare murades och altaruppsatsen restaurerades. En medeltida dopfunt som dock inte tycks ha varit kyrkans ursprungliga, utan sägs komma från Västra Strös medeltida kyrka, tillkom. Den hade innan dess fungerat som blomkruka i slottsparken, och ett tillhörande dopfat återfanns i slottskällaren. Korsarmen i norr omvandlades på initiativ av friherre Nils Trolle till gravkapell för honom själv och hans hustru Anna. Golvnivån höjdes och golvet försågs med svarta kalkstensplattor. Väggarna målades i en grå kulör och en gallergrind insattes mot långhuset. Sannolikt var det också vid detta tillfälle som det norra fönstret murades igen. Även kryptan under gravkapellet restaurerades.

Efter återinvigningen 1926 har kyrkan endast genomgått underhållsarbete och mindre förändringar. Kalkmålningar och inventarier konserverades 1965–67. På 1980-talet avtäcktes trappstegsgavlarna med kopparplåt och tegelmurverken fogades om. Under tidigt 1990-tal restaurerades fönster och dörrar och kyrkan fick elektricitet. 2008 genomfördes underhållsarbeten med bland annat fogkomplettering på fasaderna, översyn av tegeltaken, ommurning av gavlar, byte av plåtanslutningar och målning av fönster och dörrblad. Invändigt rengjordes och fogkompletterades tegelgolvet.

Kyrkan sedd från nordöst. Tillbyggnaden i norr tillkom på 1600-talet och fungerar sedan restaureringen 1926 som gravkapell.

Exteriör

Kyrkans planform utgörs av långhus, smalare och lägre kor med halvrund absid samt gravkapell i norr. Under gravkapellet finns en krypta. Långhusets västra travé, som utgörs av det tidigare tornets nedre del, är något bredare än långhuset. Murverken är uppförda i Höörsandsten från Vittseröd. I 1600-talsdelarna (gravkapellet och det forna tornets nedre del) är kvadrarna fint huggna, medan de romanska murverken har grovt huggna stenar av varierande storlek och form. På flera håll finns dekorativa ankarlutar i smidesjärn, somliga utformade som bokstäver. Sandstenarna bär även ett flertal olika stenhuggarmärken och flera har därtill runda hål vars funktion är okänd. Enligt professor Otto Rydbeck skulle det kunna röra sig om förarbeten till mitthål i kvarnstenar, då man vid Vittseröds stenbrott hade just en sådan produktion. Sandstensmurverken avslutas upptill med en tandsnittsfris samt en utkragande mönstermurad takfot och gavlarna med trappstegsgavlar, allt i rött tegel.

Absidens hjälmatak är belagt med kopparplåt i skivtäckning med förskjutna tvärfalsar. Avtäckningar och anslutningar är likaså utförda i kopparplåt. Övriga byggnadsdelar har sadeltak med enkupigt rött vingtegel. Kyrkans tio fönster i rundbågiga öppningar består av två rektangulära och småspröjsade bågar som kröns av en lunettbåge med radiella spröjs. Bågar och spröjs är tillverkade i furu och linoljefärgsmålade i brun kulör. Glasen är munblåsta med svaga kulörskiftningar. Runt de flesta fönsteröppningarna har murverket ilagningar av tegel.

I huvudfasaden i väster återfinns kyrkans enda entré. Den framskjutande portalen i rött tegel är utformad som en trappstegsgavel vars rundbågiga dörröppning har arki-volter i tre språng. Porten, som tillkom vid restaureringen 1926, utgörs av en kopparbeslagen rakt avslutat pardörr som genom en tandsnittsfris åtskiljs från ett ovanliggande lunettformat och kopparbeslaget parti. Porten är försedd med handring och nyckelskylt av brons och nås via en trappa av tegel i två steg. I västfasadens gavelparti finns en centralt placerad rund murverksöppning med omfattning i två språng. Öppningen fylls av stående brädor med ett luftinsläpp utformat som ett grekiskt kors.

Den södra fasaden har fyra jämnt fördelade fönsteröppningar, tre i långhuset och en i koret. I långhusets murverk syns spår efter det tidigare vapenhuset. Absiden har en igenmurad dörröppning rakt i öster. Här är takfoten enklare utformad, i två språng och utan tandsnittsfris. Den norra fasaden har en fönsteröppning i koret och en i långhuset men domineras i övrigt av tillbyggnaden som sedan 1926 fungerar som gravkapell. Tillbyggnaden har två fönster åt öster och två åt väster, samt en igensatt öppning i norr. Murverket inklusive trappstegsgaveln har ankarslutur som bland annat bildar orden ATL BRK 1600, för Anders Thott och Lisbet Brita Rosenkrans samt året för tillbyggnadens uppförande.

Huvudfasaden i väster.

Interiör

Från entrén i väster når besökaren ett mindre vindfång med golv av handslaget rött tegel lagt i typiskt medeltida mönster med kvadrater om två stenar, ömsom i 90 graders vinkel. Utrymmet är slaget med ett tunnvalv som liksom de slätputsade väggarna är vitkalkade. Portens insida och pardörren mot långhuset har fyllningar uppbyggda av marmorerade geometriska former, två i vardera dörrblad. Färgsättningen går i övrigt i gröngrå kulörer.

Långhuset i tre travéer har samma tegelgolv som i vindfånget och putsade vitmenade väggar. I kyrkans mittaxel ligger fem äldre gravhällar infällda i golvet och i höjd med gravkapellet finns en stor täcksten med ringar över nedgången till kryptan. Fönstren i djupa stickbågiga nischer är målade i pärlgrått. Den västra travéen är slagen med ett rundbågigt tunnvalv med rundprofilerade ribbor och skvallerhål i valvsvicklarna. Mot den andra travéen finns en kraftig korgbågeformad gördelbåge. I golvet syns åtta stenfundament för den tidigare orgelläktaren. På väggen i norr sitter tre delar av en stor gravhäll uppsatta med klamror. Hällens ursprungliga omfattning och utformning är schematiskt uppmålad på den bakomliggande väggytan. Här syns även en liten rektangulär murverksöppning mot det innanföriggande trapphuset, vilket nås genom en liten bräddad dörr med smidesbeslag. Andra och tredje travéens kryssvalv har ribbor med kvadratisk profil som vilar på knektar med markerad anfangslist. Sköldbågarna och gördelbågen mellan travéerna är spetsbågiga. Samtliga valvdelar pryds av deko-

Kyrkorummet mot koret i öster. Till vänster skymtar öppningen mot gravkapellet.

Gravkapellet tillkom på initiativ av friherre Nils Trolle, som tillsammans med sin hustru Anna vilar i de två sarkofagerna av sandsten. Mot norra väggen syns ett gravmonument över Fredrich Trolle och Brigitta Ramel från 1779.

rativa men ofullständiga kalkmålningar i främst röd kulör. Valvkapporna har spår av figurativt måleri och i svicklarna finns skvallerhål. Även väggarna har spår av målerier. I den andra travéen finns en stickbågig murverksöppning mot gravkapellet i norr.

Koret avskiljs från långhuset genom en rundbågig triumfbåge och ett steg högre golvnivå. Triumfbågens undersida är bemålad med kryssmönster och stiliserade blommor i rött, grått och svart. Golvet har samma utförande som i det övriga kyrkorummet och domineras av en centralt placerad stor gravhäll över Tage Ottesen Thott och Else Hølgersdatter Ulfstand. Sköld- och gördelbågar är spetsbågiga och kryssvalvet har liknande formspråk som i långhuset men med enklare knektar med avfasade hörn. Valvribbor och sköldbågar är bemålade med band- och rankmönster i rött och blått, och även här finns fragmentariska spår av bemålning i valvkapporna och på väggarna.

Den halvrunda absidens golvnivå är två trappsteg högre än korets och golvet har samma beläggning som i det övriga kyrkorummet. Utrymmet är slaget med ett hjälmvalv och mot koret finns en rundbågig tribunbåge som bär kyrkans enda spår av romanska kalkmålningar. Den södra väggen har en inmurad piscina i kalksten samt en relikgömma. I öster syns spåren av den igenmurade östportalen. Väggarna och valv pryds delvis av kalkmålningar i form av dekorativa rankmönster, inskrifter samt figurativt måleri. Utrymmet upptas närmast i sin helhet av det murade altaret med altaruppsats från 1771.

Gravkappellet i norr avskärmas med svarta smidesgrindar som kröns av ätten Trolles vapen. Golvnivån är ett steg högre än långhusets och golvet täcks av stora grå kalkstensplattor. Väggarna är slätputsade och upp till fönsternivå vitkalkade. Däröver är de avfärgade i en ljus röd kulör och övergången till det reveterade och vitmenade tunnvalvet markeras med en kraftig profilerad takgesims. Fönstren, två i väster och två i öster, har samma utformning som den övriga kyrkans. I den norra väggen markerar en ritsning i putsen ett igensatt fönster. I rummet står två sarkofager i sandsten och mot norra väggen ett gravmonument med upphöjd placering på en tre steg hög fritrappa.

Vinden nås genom ett smalt trapphus i det tidigare tornets norra del. Valven är oisolerade och takstolskonstruktionen utgörs av så kallade svenska takstolar, troligen från Brunius restaurering vid mitten av 1800-talet. Remstycken och tassar är möjligen av något äldre datum.

Inredning och inventarier

Altaret från 1926 är murat, putsat och marmoreringmålat i en ljus röd kulör. Sockeln är utskjutande och avfärgad i grått. Altarskiva är av svart mattpolerad kalksten.

Altaruppsatsen i trä är arkitektoniskt uppbyggd i klassicistiskt formspråk med pilastrar, entablement och framskjutna korintiska kolonner. Centralmotivet består av tre snidade skulpturer, Kristus på korset samt två okända karaktärer, möjligen Maria (Jesu mor) och Maria Magdalena. Fotstycket är försedd med inskriptioner och altaruppsatsen pryds i övrigt bland annat av skurna bladfriser i relief. De stenimiterande delarna är marmorerade med en ljus sandgul bas medan dekorativa detaljer är bemålade i rött och grönt eller är förgyllda.

Dopfunten i sandsten från 1100-talet anses vara ett verk av den så kallade Mästaren med korstriangeln. Den runda cuppan är dekorerad med bland annat repstav och palmettfris, medan den attiska basen är försedd med hörntappar. Skaftet har en vulst samt ett stort kvadratisk uttömningshål i anslutning till cuppan. Dopfunten lär ursprungligen ha stått i Västra Strös medeltida kyrka. Näs dopfunts öde är okänt, möjligen försvann den från kyrkan så tidigt som på 1600-talet.

Långhuset är möblerat med *lösa stolar* av modernt snitt, tillverkade i ljus trä med klädda sittsar. Den tidigare bänkinredningen försvann sannolikt i samband med restaureringarna på 1860-talet. Möjligen var det även vid detta tillfälle som kyrkans predikstol avlägsnades.

Näs kyrka har utöver detta en rad inventarier av kulturhistorisk intresse, där ibland gravkappellets sarkofager och gravmonument i sandsten, ett flertal epitafier, två äldre series pastorum, ett medeltida vigvattenkärl samt en rad äldre gravhällar. Till kyrkan hör också ett triumfkrucifix från 1450-talet utfört av den så kallade Törringemästaren, vilket förvaras på Lunds historiska museum.

Altaret med altaruppsats från 1771.

Dopfunten, som troligen härrör från Västra Strös medeltida kyrka, är placerad i långhusets nordöstra del.

Kyrkogård

Näs kyrkogård är sedan den nya kyrkans tillkomst ödekyrkogård. Den polygonala kyrkotomten omgärdades tidigare av en bogårdsmur av vilken endast fragmentariska spår i öster återstår. Idag är ödekyrkogården gräsbevuxen fränsett den grusade gång som löper runt kyrkan. I söder finns ett fåtal bevarade äldre gravstenar samt två vårdar i form av smideskors. I sydöst står en mindre gravsten över Nils Trolle från 2010. Växtligheten begränsar sig till några formklippta buskar närmast kyrkan, barr- och lövbuskar av friäxande karaktär i öster samt några solitära fruktträd i sluttningen åt söder.

Byggnader på kyrkogården

På kyrkogården finns utöver kyrkan inga byggnader.

Äldre gravstenar söder om kyrkan.

Kulturhistorisk karaktärisering för Näs kyrkoanläggning

Näs kyrka ligger i ett område som genom ett flertal fornlämningar samt Trollenäs godsanläggning, med en minst 1000-årig hävd på platsen, illustrerar ett kontinuerligt ianspråktagande av landskapet sedan förhistorisk tid. Den åtminstone drygt 800 år gamla kyrkan är godsanläggningens äldsta byggnad och utgör i sig en symbol för kontinuiteten på platsen. Området Västra Strö-Trollenäs är utpekad som riksintressant för kulturmiljövården och Näs kyrka definieras som ett av uttrycken för riksintresset.

Exteriört karaktäriseras kyrkan dels av de oputsade murverken av sandsten, dels av 1800-talets tillägg i form av mönstermurade trappstegsgavlar i rött tegel. Kvadermurar av sandsten är relativt ovanligt i regionen, vilket gör kyrkan intressant ur ett byggnadsteknikhistoriskt perspektiv. Dessutom har de rikt förekommande stenhuggarmärkena har ett hantverkshistoriskt värde. Trappstegsgavlarna i rött tegel är typiska för domkyrkoarkitekten C.G. Brunius medeltidsinspirerade restaureringsideologi som genom hans intensiva verksamhet satt stor prägel på den skånska landsbygden.

Kyrkorummet saknar efterreformatiska tillägg som predikstol och bänkkvarter och har därtill ytterst få moderna installationer. Detta ger ett autentiskt uttryck för hur det medeltida kyrkorummet var disponerat, samtidigt som de senare förstörade fönsteröppningarna sätter en stor prägel då de skapar ett betydligt ljusare kyrkorum än medeltidens. Långhus, kor och absid karaktäriseras i övrigt av de medeltida valven med fragmentariska kalkmålerier från minst tre olika tidsperioder samt av det ålderstigna tegelgolvet med ett flertal nedsänkta gravhällar. Dessa har i sig kulturhistoriska värden då de förmedlar historien om patronatsförhållandet till ägarfamiljerna på Trollenäs slott. Denna historia kommer även till uttryck i de flesta av kyrkans inventarier som närmast genomgående bär ätterna Thotts eller Trolles namn eller vapen och inte minst i det på 1920-talet inredda gravkapellet med för skånska landsortskyrkor udda inslag som sarkofager och gravmonument. Den medeltida dopfunten tillskrivs den så kallade Mästaren med korstriangeln och utgör kyrkans äldsta inventarium. Mästaren med korstriangeln bör ha varit en framstående stenhuggare under medeltiden då han bland annat kunnat knytas till kyrkbyggena i Dalby och Lund. Dopfunten ska ursprungligen ha tillhört Västra Strös romanska kyrka, som även den stod under godsets patronatsskap.

Näs ödekyrkogård har endast en handfull stående gravvårdar, samtliga direkt söder om kyrkan. De gräsbevuxna ytorna med sparsmakad vegetation har i övrigt inga utpräglade drag av kyrkogårdar som vi idag är vana att se dem. Trots detta kan utformningen i någon mån sägas bidra med en ålderdomlig karaktär, då medeltida kyrkogårdar i allmänhet var just gräsbevuxna och hade få eller inga gravstenar.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen:

- Kyrkans exteriör är trots tidigare fuktrelaterad problematik välbevarad sedan 1800-talets restaureringar. Kvadermurverk av sandsten är ovanligt i regionen. Murverken bör underhållas löpande efter principen om minsta möjliga förändring.
- Avsaknaden av predikstol, bänkkvarter och moderna installationer skapar förutsättning att uppleva ett förreformatoriskt kyrkorum. Detta bör beaktas vid alla eventuella förändringar. Även små tillägg kan påverka helhetsbilden.
- De få gravvårdarna söder om kyrkan är av avgörande betydelse för förståelsen av platsen som tidigare kyrkogård.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Ödekyrkogården är registrerad som fornlämning, RAÄ-nr: Trollenäs 26:1, och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Kyrkan utgör en del av Riksintresse för kulturmiljövården, Västra Strö - Trollenäs [M53].

Källor och litteratur

Näs kyrka, Eslövs kyrkliga samfällighet, Lunds stift, Skåne län – Underhållsplan, 2004-11-16. Restaurator AB, Lund.

Näs kyrka, fasader och tak - Antikvarisk kontroll, 2008. Regionmuseet Kristianstad.

Bengtsson, B. (red.) och Sundström, Å. (red.), *Skånes bebyggelse: en skildring i ord och bild, D. 4*, Malmö: Skand. litt., 1963.

Svenska kyrkan Eslöv. Kyrkor & lokaler. Näs kyrka: <https://www.svenskakyrkan.se/eslov/nas-kyrka>, hämtad 2018-02-14.

Länsstyrelsen. Samhällsplanering och kulturmiljö. Kulturmiljöprogram: http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/eslov/Pages/Trollenas-V_Stro.aspx, hämtad 2018-02-15.

Riksantikvarieämbetet. Fornsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, hämtad 2018-02-15.

Diverse arkivmaterial, antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Stockholm.

Platsbesök 2017-09-20. Informant: Gert Svensson.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2017-09-20

Fältinventering: Henrik Nilsson och Max Laserna

Foto (där inte annat anges): Henrik Nilsson och Max Laserna

Layout: Henrik Nilsson

Kvalitetsgranskning: Max Laserna, byggnadsantikvarie

Färdigställd: 2018-02-18